

ЈЕЗИЧКА И ДИЈАЛЕКАТСКА ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА И ВЕРА

У раду се говори о дубини уплива интерференције у формирању данашњег српског дијалекатског мозаика. Посебна пажња посвећује се вери као кочионом фактору говорне нивелације у контакту иноверних носилаца различитих идиома. Тежиште рада чини простор Босне, где су миграцијама приспели Срби носиоци ијекавског новоштокавског херцеговачко-крајишког дијалекатског типа дошли у непосредни контакт са стариначким идиомима источнобосанског ијекавског, односно ијекавско-екавског шћакавског дијалекта и млађих икавских (штокавских и шћакавских) говора. Најновија истраживања, заснована на више стотина сати снимљеног говора српских избеглица са подручја страдалих у последњем рату, показују да је утивај иноверних суседа на говор Срба већи но што се донедавно мислило. Испоставило се да је вера слабија брана говорној нивелацији, но што се досад сматрало.

Кључне речи: дијалекатска интерференција, херцеговачко-крајишки дијалекат, источнобосански дијалекат, млађи икавски дијалекат, шћакавизам, икавизам, фонетика, морфологија, синтакса.

Истраживачки подухвати на терену, за научнике одавно изазовног, српско-хрватског дијалекатског подручја доносили су резултате који су обогатили словенску и европску научну доктрину. Није случајно што су двојица највећих српских лингвиста до данас, Александар Белић, члан свих словенских, и његов најдаровитији и најплоднији ученик, Павле Ивић, члан осам академија наука, међу којима Српске, Руске, Америчке и Бечке, били, пре свега, дијалектолози, неприкосновени научни аутори, те ти којима смо дужни и за термине белићевска и ивићевска дијалектолошка школа. Својевремено је аутору ових редова прозирна истина наложила да у пригодном тексту о делу Павла Ивића, у његово време водећег словенског и европског дијалектолога, а код свога народа најбољег у више језичких дисциплина, напише: „Озбиљне помаке светској науци о језику донела су и Ивићева размишљања о питањима типологије дијалекатске диференцијације. Он је најсвестранији, најплоднији, најкреативнији и најиновативнији истраживач српског дијалекатског комплекса. Коначним се сматрају и Ивићеве судови о путевима и принципима кристалисања дијалекатских типова, као и о разлозима

¹ anurs@blic.net

због којих упадљиво мањинско становништво чува основну структуру свог дијалекта, упркос чињеници да су придобиле вишеструко бројније. Нико пре Ивићевих истраживања није толико респектовао, није схватао значај језичке интерференције, значај последица додира како различитих, тако и сродних дијалекатских и језичких система. После његових испитивања, много је јасније зашто стручњаци толико пажње посвећују језичкој периферији, крајевима у којима се преплићу резултати интерференције и архаизми, особине које су остале изван домаћаја иновационих процеса који су се својевремено „ширили из епицентра ка периферији језичке територије“ /Реметић, 2000: 5-6/. О Ивићевом поимању значаја језичке периферије најбоље говори импозантна библиографија његових радова, у којој значајно партиципирају прилози са порукама о типовима и домаћајима језичке и дијалекатске интерференције, појаве, по природи ствари, најочљивије у исељеничким говорима, који су, као оазе у инојезичком, а често и иноверном окружењу, континуирано били изложени утицају страних језика, односно дијалеката. У том смислу, школски пример јесу Карашевци и други српски идиоми у Румунији и Галипољски Срби. Уосталом, говор Галипољаца је тема докторске тезе /Ивић, 1957/ великог научника, који је дијалектологију задужио радовима о многим другим српским и хрватским говорима у расејању, односно ивичним подручјима како штокавског, тако исто и чакавског и кајкавског дијалекатског комплекса. Прилике у исељеничким говорима неретко су незамењив ослонац и путоказ у разматрању најозбиљнијих питања из домена историјске дијалектологије, односно реконструкције предмиграционе слике слободних области, проблематике у чијој елаборацији је велики ерудита до данас најдаље досезао. У општа места интерференције као појаве спада и чињеница да је она, нарочито у додиру са несловенским говорима, најочљивија у области лексике, коју, у том погледу, прати синтакса, а досадашња истраживања донела су и богата сведочанства о њеном упливу и формирању гласовног система пограничних идиома, нарочито у области консонантизма. И за то сазнање највише дугујемо професору Ивићу, његовим драгоценим радовима од пре пет и по деценија². Наредна десетлећа обележена су обимним истраживањима, десетинама монографија и стотинама запажених дијалекатских радова и расправа, поузданим ослоном, па и налогом за нове погледе на феномен међусобног утицаја језичких и говорних идиома. Томе налогу одазвало се више истраживача, међу којима и аутор ових редова /најозбиљније у: Реметић, 1997; Реметић, 2000б; Реметић, 2004; Реметић 2009; Реметић 2013/. У овој прилици само начелна напомена да су сва каснија истраживања по правилу давала нове, поуздане сведоке тада уочених типова и смерова језичке интерференције.

² Реч је о познатим расправама Два главна правца развоја консонантизма у српском језику. – Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1957, II, 159-184; Основные пути развития сербохрватского вокализма. – Вопросы языкознания, Москва, 1958, VII, 1, 3-20.

2. У случају српског етничког и језичког простора можемо говорити о двама типовима интерференције. На географској периферији и у иселјеничким идиомима реч је о додиру различитих, међусобно значајно удаљених језика, различитих култура, неретко и цивилизација. Озбиљни упливи у језичку структуру, нарочито у случајевима дужег контакта и(ли) суживота, ту се, по природи ствари, подразумевају. Ово посебно важи за иселјеничке говоре, „који су са свих страна опкољени страним, односно нештокавским елементом: ... крашовани, галипољски“ /Ивић, 1991: 94/. Статус периферијских области у овоме домену баштини и терен Босне и Херцеговине и Рашке области у Србији, односно тамошњи муслимански говори подвргнути снажном вишевековном оријенталном, првенствено турском утицају, најпрепознатљивијем на нивоу лексике, а несумњиво и у фонетизму /о томе в. Ивић, 1991: 95-98/.

3. На етничком и језичком пограничју и у дијаспори на делу је првенствено језичка, а за нашу тему је интересантнија дијалекатска интерференција, међусобни утицаји и упливи суседних говорних идиома у оквиру истог језичког система. Настанку и размаху појаве унутар српског језичког и дијалекатског корпуса, а углавном и у дијаспори, допринеле су сеобе, „најважнији факат наше историјске дијалектологије“, а „уједно и један од најзначајнијих факата наше етничке историје“ /Ивић, 1955-1956: 97/. „Последице сеоба за размештај дијалеката биле су огромне. Територије неких дијалеката проширене су, територије других су смањене, а многи дијалекатски типови ишчезли су“ /Ивић, 1995–1956: 48/. Сеобама је измењено све: „и територија и облик и међусобни размјештај српских дијалекатских типова. Миграцијама је највише простора задобио херцеговачко-крајишки дијалекат, који краси највећа распрострањеност и најмања компактност. Обје те чињенице директна су последица великих сеоба изазваних турским освајањима“ /Реметић, 2009: 150/. Сеобе су биле таквог обима да су неретко пресудно суделовале у кројењу мапа српских земаља. Миграције, често обима и интензитета правих лавина, испремештале су највећи део живља између Велешке клисуре и Загребачке горе и учиниле да се највећи део српског народа налази „на новим седиштима, различитим од средњовековних“ /Ивић, 1956: 44/. Масовни покрети становништва водили су додиру и(ли) мешању носилаца различитих дијалекатских и говорних типова. За нашу тему је посебно изазовно испитивање српских говора на тлу Босне и Херцеговине и Хрватске, где су се носиоци ијекавског новоштокавског херцеговачко-крајишког типа „нашли у окружењу носилаца другачијих, по правилу иноверних (муслиманских или католичких) ијекавскошћакавских, икавскошћакавских, икавскоштокавских идиома“ /Реметић, 2013: 206/. У неке делове Босне миграције су донеле велике таласе новог становништва. „У источној Босни је прилив источнохерцеговачких насељеника створио са-

дашњу сложену дијалекатску слику: православни махом говоре источнохерцеговачком јекавштином, док се муслимани и католици (тамо где их има), као и мањина православних, служе старим источнобосанским дијалектом, понајчешће знатно измењеним под утицајем дошљачког говора“ – писао је Павле Ивић пре четири деценије /Ивић, 2001: 70/ и додао: „Миграциони потреси прошарали су етнички састав Босне и херцеговине, спречили уобличавање јединственог етничког типа у тој области и упутили њен развој ка данашњој тројној националној рашчлањености“ /Ивић, 2001: 80/.

4. Мишљење да терен Босне представља идеалну базу за ову тему темељи се на следећим чињеницама. У великим таласима, приспели носиоци херцеговачко-крајишког дијалекта обрели су се у иноговорном и истовремено – иноконфесионалном окружењу, а зна се да „вера дејствује као кочница говорне нивелације“ /Ивић, 1956: 49/. По речима највећег нашег дијалектолога, „снага ове баријере била је толико јака да би се данас за Босну и Херцеговину са суседним областима готово могла начинити два лингвистичка атласа: један за православне, а други за остале, са посебним и узајамним мање-више независним системима изоглоса“ /Ивић, 1956: 49/. На чврстим темељима, на чињеницама познатим из других области српско-хрватског дијалекатског комплекса, засноване су и Ивићеве речи: „У прошлости наших земаља контакт међу разноврсним суседима био је обично слаб, мешовитих бракова било је само по изузетку, а језик и друга обележја чувани су како амблем етничког идентитета“ /Ивић, 2001: 64/. „Па ипак“, наставља исти аутор, „обично се догађало да до краја дуготрајно суседовање уроди и неким језичким утицајем“. Аутор тај став оверава приликама код Буњеваца, који су „у Бачкој сачували свој икавски изговор и већину других особина донетих из старог завичаја, али су начин изговора појединих вокала и консонаната преузели од бачких Срба“. Иза ове неуједначености стоји разлика у хијерархији језичких појава: „Ту се ради о суптилнијим гласовним појавама које измичу свести носилаца дијалеката, па се непримећено провлаче кроз психичке филтре одбране посебности своје групе“ /Ивић, 2001: 64/. Резултати досадашњих истраживања показују да се међу тим „психичким филтрима“, чуварима „националног амблема“ у домену фонологије, високо котирају фрикатив х, рефлекс јата, разликовању двају редова африката и, разуме се, акцентуација. Истраживачима на терену добро је позната компетентност њихових испитаника да, управо по наведеним цртама, непогрешиво идентификују дијалекатску, односно верску/ националну припадност оних који говоре другачије. На основу динстинцкије у минималним паровима типа: аљина : хаљина, дијете : дите, мачка : маћка и оца: хоца, воде : воде (Г јд. им. вода) и сл. они савршено знају да то није „наше“, него „њихово“, „турско“, „муслеманско“, „шокачко“, „рваско“, односно „њихово“, „српско“, „влашко“. Пре осврта на прилике у данашњим српским босанским говори-

ма, прецизније: из времена пре последњег грађанског рата, једно подсећање на озбиљно дезавуисање струке наведеном идентификацијом носилаца, а тиме и порекла западносрбијанске икавштине.

5. Већ давне 1876. године, Милан Ђ. Милићевић је у „срезу рачанском“ и „срезу азбуковачком“ „чуо“ икавски изгивир „и све друге особине западног говора“ /Милићевић, 1876: 631/. Једанаест година касније и Вук Карацић пише: „Западним говором говори се у неколико села поред Дрине, у Подрињском и Ужичком округу“ /Карић, 1887: 205/. Праву збрку, међутим, прави етнограф Љ. Павловић, који у монографијама Соколска нахија и Ужичка Црна гора доноси доста података о икавском изговору на западносрбијанском подручју. Навођење, касније ће се испоставити, јатовских села, која, по њему, „говоре чистим западним дијалектом“ /Павловић, 1930: 347/, показује да Павловић није разликовао *и* и затворено *е*, да је помешао икавце и јатовце, а отуда и лутања у тражењу одговора на питање порекла носилаца тога изговора, међу којима, иначе, огромну већину чине досељеници са простора старе Херцеговине. Агилни етнограф говори о малобројним радovima „са запада“, рударима из Далмације и западне Босне, од којих су, по њему, неки били и „друге вере“. Нису случајно двојица највећих стручњака у својој струци исказивали чуђење и резерве према Павловићевом тумачењу. Јован Цвијић, који сам није разликовао јатовце и икавце, западносрбијанске икавце сврстава у егзотичне оазе становништва, у почетку је „уверења да је то икавско становништво врло старо“ да би касније „сазнао да међу икавцима има несумњиво досељеника са Запада... По томе је изгледало да има икаваца и старица и доцније досељених“. Са колико опрезности и резерве великан српске науке пристаје на Павловићеву теорију о досељавању икаваца са запада, сведоче речи: „То би била нека врло стара и у толико нејасна миграциона струја, што јој не знамо узрок и што је противна нормалном правцу миграционих струја, што јој не знамо узрок и што је противна нормалном правцу миграционих струја, које су се кретале с динарске системе према Далмацији“ /Цвијић, 1922: 13/. Подсећајући да је „Љ. Павловић ... на основу народног предања утврдио да родови с икавским говором воде порекло од рудара досељених у већим групама из Далмације, западне Босне и Херцеговине, како изгледа у 17. веку“ /Ивић, 1956: 183/, луцидном и опрезном, таман као Цвијићу, Павлу ивићу не промиче чињеница да се „икавски говор у Азбуковици не одликује ничим (сем замене *ђ*) од околног јекавског типа, углавном вуковског“ /Ивић, 1956: 182-183/. Павловићевој теорији приклањају се Асим Пецо /Пецо, 1978: 106/ и Милосав Тешић /Тешић, 1977: 169/. По Белићу /1929: 1076/, чије мишљење прихвата и Иван Поповић (1955: 94), икавски говор донет је из источне Босне, док је по Московљевићу, заведеном првенствено погрешном перцепцијом, овде, као и на знатно ширем србијанском „икавском“ простору, реч о аутохтоној особини /експлицитно у Московљевић, 1963–1964: 502-503/. Откриће велике области у којој је јат сачувао фонолошку индивидуалност /о томе у: Реметић,

1981/ водило је крајње прозирном објашњењу, те не баш мале мистерије око „правог“ азбуковачког икавизма, насталог на темељу погрешне перцепције. Ликови типа липо дите, сиче, риже настали су у додиру јаке ијекавске досељеничке струје и старинаца, носилаца фонолошког јата. Непознати глас они су изједначили са најближом фонетском вредношћу, тј. „чули“ су га као и / Реметић, 1981: 96/. О почетној несумњивој говорној непревзелости у случајевима тога типа сведоче и прилике уочене у неким азбуковичким селима (нпр. у Торнику). Једна, стицајем околности необична и дуга дискусија овим је завршена, а стварноћу са терена напросто наметнуто ново тумачење појаве прихватио је и најкомпетентнији стручњак³, а тројица угледних хрватских дијалектолога у разговору са аутором ових редова верификовали речима: „У праву си ти, нема тамо Хрвата“. Тај детаљ подсетио је да, поред научних, јамачно и неки додатни моменти стоје иза одласка, коју годину пре анексије Босне и Херцеговине, Хермана Хирта у србијанско Подриње /Хирт, 1903/, где ће се, као стручњак, по речима великог ерудите, господара отмене речи, наћи пред тешким искушењима⁴. Хирт је, додуше, „у Гвосцу и Бачевцу сасвим добро запазио изговор ђ на месту старога јата“, али тај податак струка касније, нажалост, није проверила. Хирт, додуше, исту вредност није приметио у неким суседним насељима, нпр. У Горњој и Доњој Оровици / Реметић, 1981: 82/.

6. Историја, по правилу, учитељица живота, чије савете углавном слушају само погођени историјским збивањима, омогућила је, боље рећи, наложила стручњацима да, између осталог, провере и неке кључне постулате из наслова наше теме. Историја се, у ствари, сурово поновила на тлу југословенске државе. Потврдила је и утемељеност речи великог писца: „Било је сеоба и биће их вечно, као и порођаја, који ће се наставити. Има сеоба. Смрти нема“. Код нас Срба сеобе су константа, али има и смрти. Најезда Селџука стоји иза српских метанастазичких река у разним правцима од почетка 15. до друге половине 17. века, да би економски зов у 18. и почетком 19. столећа носиоцима херцеговачког говорног типа насуо области југоисточне (и источне) Босне и западне Србије. Они у Босни обрели су се углавном у иноверном и иноговорном окружењу. Привремено растурени почетком Другог светског рата по правилу су се вратили на своја обично спаљена огњишта, где је под кишобраном „братства и јединства“ настављен сужи-

³ „Данас се, међутим, зна да су икавизми у западносрбијанском Подрињу настали тако што су досељени јекавци вокалом и замењивали незамењено јат (= е^н), које су чули у говору стариначког становништва“ /Ивић, 1991а: 106/.

⁴ „Упркос наслову више о јекавским него о икавским говорима западне Србије (углавном у Азбуковици крај Дрине). Пуна грешака у разумевању казивања информатора, у акценту, у интерпретацији факата и у много чему другом, ова расправа илуструје разнолике опасности којима се излаже испитивач недовољно упознат са материјом коју испитује“ /Ивић, 1956: 148/.

вот са иновeрним суседима. Последња размирица на тлу бивше Југославије, крвопролиће у режији тзв. међународне заједнице, српску националну компоненту у Хрватској свела је у оквире етничких резервата, а сеоско српско становништво у иновeрним крајевима „босанског лонца“ листом је, готово без изузетка, напустило своја огњишта. Мањи део њих је расут по србијанским насељима, а огромна већина се сместила у избегличким насељима од Дрињача до Шамца. Изневерено је надање да ће снимање и испитивање говора лица коју су привремено напустила своја стара огњишта у областима обично претходно дијалекатски неиспитаним, у првом реду због ургентности задатака, попримити карактер масовне акције институција и људи из струке, али је на – вољом других изнуђеном – васпостављању језичке тапије на многе привремено опустеле српске крајеве понешто ипак и урађено.

7. Уз пуну свест о значају и привлачности испитивања осталих српских (и хрватских) говора, пре свега оној давно пресељених, недавно привремено расељени српски идиоми са простора Босне представљају најпогоднији корпус за тему мога скромног прилога овоме научном скупу. Овакво размишљање темељим на следећим чињеницама:

А. Тамошњи српски живаљ донет миграцијама у 18. и 19. веку нашао се у иновeрном окружењу носилаца другачијих говорних типова штокавске провенијенције, за разлику од својих сународника у западним областима својевремено сучељеним са чакавским, односно кајкавским идиомима, а о нашим говорима у Румунији, Мађарској, Албанији, у Великој Крајини у Словенији, о Галипољцима, окруженим другим језичким системима, да и не говоримо.

8. Захваљујући резултатима Цвијићеве етнографске школе и врло живом и поузданом усменом предању људи чији се преци и нису баш давно обрели на новим стаништима, по правилу се прецизно зна порекло носилаца свих говора босанскохерцеговачког српског дијалекатског комплекса, а говорне прилике у њиховој колевци углавном су познате и доступне научној јавности. Поређењем двеју вредности, долази се до прецизне представе о уделу говорне интерференције. Опсег истраживања овога феномена у свим сегментима језичке структуре зависи од обима расположиве језичке грађе. Немили историјски контекст мени лично је наметнуо обавезу озбиљнијег бављења говорном проблематиком свог ужег и ширег завичаја, где су проблематика из наслова овога прилога, по природи ствари, пробила до приоритетних позиција. Своју приступну академску беседу под насловом Босанки српски говори у свјетлу дијалектатске интерференције (лингвистички и социолингвистички контекст), поднету у Академији наука и умјетности Републике Српске 3. марта 2008. године, припремио сам, између осталог, „и на корпусу од око 700 сати цнимљеног језичког блага на простору Нишићке висоравни са широм

околином (зона тзв. Мулалука), области источнобосанских Ера (терен омеђен ријекама Дрињачом и Биоштицом, односно падинама Коњуха и Романије), Горњег Бирча, околине Живиница, околине Бановића, зеничког и какањског краја, подручја Бугојна, Доњег Вакуфа, те Подриња у зони Калесије Зворника“ /Реметић, 2009: 153/. Реферат Српски дијалектолошки атлас у светлу језичке дијалекатске интерференције (лингвистички и социоллингвистички аспект) за прошли Међународни конгрес слависта темељио се и на „преко 800 сати снимака говора“ са наведеног подручја /Реметић, 2013: 208/. За ову прилику преслушано је додатних 70-ак сати везаног говора поузданих информатора, а исти поступак чека још 300 сати непреслушаних аудио-касета.

9. Досад прикупљена и делимично обрађена грађа пружа могућност за темељна, минуциозна истраживања у свим сегментима језичке структуре. Садржај уистину богатог корпуса чињенице налаже флексибилнији однос према већ увреженом мишљењу о вери као кочничару говорне нивелације. Свакодневна упућеност на иноверног комшију, од заједничке школске клупе, истих обавеза на радним местима, заједничког календара државних празника, јединственог система информисања, водила је смањењу, понегде интензитета затирања, говорних разлика. Мало где је издржала и већ помињана брана статуса националног амблема. Преци популације са порушених и попаљених кућних прагова протераних у последњој декади прошлог миленијума из постојбине су понели мачку и клијешта, а у колективна насеља, поред Дрине и Саве, њихови потомци су донели: маћку и клијешћа, мачку и клијешћа, маћку и клишта, мачку и клишћа, маћку и клишћа, а неки су сачували мачку и клијешта /деталније у: Реметић, 2009: 154-157/.

10. Од осталих важнијих особина српских говора на тлу Босне иза којих стоји утицај иноверних суседа, овде ћемо још само споменути:

а) у домену фонетике: висок степен редукције послеакцентских вокала (видли, кидља, годна, кашке, упалла); гл. ликове типа доји, дојде, најсе, најди, инић, инићем, нанишо, нанићи; уклањање (у Бирчу) секвенци дн, дњ (невно, свено, оглањела); изостанак дужења вокала у слогу који затвара сонант (торбу, конту, лонце, називци и обојци); б) у домену морфологије: старији облици Г мн. (из-Власаниц, шез годин; дости чељад, набереж дрјењак); ГА мн. зам. 3. лица (њја, ња, њја, ња); презент и императив гл. с инфинитивом на – авати (прокопаје, ксџаји, развијаи); чување генитива без предлога, тзв. „генитива издвајања из скупине“ (Није ми ниједна снаа била дошла; Некијем је њја допало); в) из синтаксе: замена старог аблативног модела генитива контаминираном конструкцијом типа с оне ђеце (шта да радим са-свога живота; И шта урадише ш-њега); посесивна конструкција у + генитив личне заменице (Никола је погинуо и-мене са-сином (са мојим сином); Ја-кажем и-себе вिति (своме вिति); Лазар пица и-себе ис-куће (из своје куће)) и сл. (деталније у: Реметић, 2009: 155-172 и тамо нав. лит.).

11. Језик избеглица непогрешиво указује на говорну провенијенцију њихових суседа „муслемана“ или „шокаца“, односно „Турака“ или „Рвата“⁵. Уплив језичког израза иноверних говорних у српско језичко ткиво дубљи је но што се раније мислило. Показало се да брама заштите националног идентитета није издржала ни на терену јата, ни у шћакавизму, нити, пак, у опозицији тврдых и меких африката. Непремостивима су се показале ре-алије озбиљне структуралне тежине. Срби у своје језичко двориште нигде нису системски пустили ни фрикатив х ни непренесене дуге акценте на унутрашњем слогу. У првом случају, мењао би се фонолошки систем, а у другом озбиљна правила дистрибуције прозодема у говорима херцеговачко-крајишког дијалекатског модела⁶. А када писменији Срби покушају да говоре књижевним језиком, онда сугласник х, у складу са приликама у говору дојучерашњих суседа муслимана, чује и у потврдама типа хрђав, похрђо, хрву се, похрвали се и сл.

Уместо закључка

12. Резултати најновијих испитивања српских говора са простора Босне отварају врата новим дилемама и траже одговор на нека питања. Онако буран крвави недавни расплет на простору некадашње државе и оштар разлаз по верским шавовима, на једној страни, подсећа на континуитет озбиљне дистанце, подвојености на верској линији, на анимозитет и нетрпељивост, на којима се лако палила искра отвореног сукоба. На другој страни, опет, дугогодишњи суживот и заједништво у многим виталним токовима како радне, тако и рекреативне свакодневице резултирали су високим степеном говорне нивелације. Како и чиме објаснити тај на први поглед озбиљан несклад? О томе можда другом приликом!

⁵ Суд о дубини и ширини интерференције на тлу Босне илустроваћу и личним примером, личним искуством. Моји преци и преци нашег угледног, а румунској јавности познатог професора Богдана Л. Дабића пошли су у исто време из истог села, из Би(ј)ограда у Невесињском пољу. Реметићи су на падинама Коњуха код Кладња задржали мачку и клијешта, док је у Богдановим Бискупићима код Високог, поред клијешта, лежала маћка.

⁶ О снази дистинкције у овим два детаљима најбоље говори онај школски синтетски облик забележен у говору неписмене 80-годишње старице избегле из околине Бановића. Она је, присећајући се невоље са усташама на почетку Другог светског рата, верно поновила речи локалног усташе, свакако муслимана, који је незаштићеној нејачи указивао на могући излаз из безнадежне ситуације: Ударі оном-пушкир"ном от-под па ће: Ваше се худају за-наше – знаш. Бива – наше се цуре удају за-њиове љиде. Ваше се цуре хидју за-наше“ /Реметић, 1999: 425/.

Литература

- Белић, 1929: А. Белић, *Штокавски дијалекат*, у књизи: Проф. Ст. Станојевић, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. Загреб: Библиографски завод, књ. 4, 1064-1077.
- Ивић, 1955-1956: Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*. Јужнословенски филолог, књ. 21, 97-129.
- Ивић, 1956: Др Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*. Увод у штокавско наречје. Нови Сад: Матица српска, стр. 216 (са картом).
- Ивић, 1957: Павле Ивић, *О говору галипољских Срба*. Београд: Српски дијалектолошки зборник, књ. 12, стр. 21,520.
- Ивић, 1991: Павле Ивић, *Изабрани огледи II*. Из историје српскохрватског језика. Ниш: Просвета, стр. 25.
- Ивић, 1991а: Павле Ивић, *Изабрани огледи III*. Из српскохрватске дијалектологије. Ниш: Просвета, стр. 295.
- Ивић, 2001: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик* (Приредио: Милорад Радовановић). Целокупна дела Павла
- Ивића V. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, стр. 369 (са три карте).
- Карић, 1887: В. Карић, *Србија. Опис земље, народа и државе*. Београд.
- Милићевић, 1876: М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, књ. 1. Београд, стр. 24, 1253.
- Московљевић, 1963-1964: Милош С. Московљевић, *Икавски говор у СР Србији*, у: Јужнословенски филолог. Београд, књ. 26, св. 1-2, 471-509.
- Павловић, 1930: Љ. Павловић, *Соколска нахија*. Српски етнографски зборник. Београд, књ. 46, 307-505.
- Пецо, 1978: Dr Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: Naučna knjiga, 202.
- Поповић, 1955: Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад: Матица српска, 164.
- Реметић, 1981: Слободан Реметић, *О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије*. Српски дијалектолошки зборник. Београд, књ. 27, 7-105 (са картом).
- Реметић, 1997: Слободан Реметић, *Српски призренски говор у светлу језичке интерференције*. О српским народним говорима. Деспотовац: Научни скуп, 21-22. 8. 1996. Дани преображења, IV, Деспотовац (Народна библиотека „Ресавска школа“), 155-165.
- Реметић, 1999: Слободан Реметић, *О гласовним особинама говора Жељове (код Бановића)*. Нови Сад: Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, књ. 42, 399-432.
- Реметић, 2000: Слободан Реметић, *О шћакавизму какањских и зеничких Срба*, у: Јужнословенски филолог. Београд, књ.56/3-4, 931-949.

- Реметић, 2006: Слободан Реметић, *Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја*. Скопје: XXVI научна дискусија на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 87-103.
- Реметић, 2004: Слободан Реметић, *Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске интерференције*, у: Јужнословенски филолог. Београд, књ. 60, 113-123.
- Реметић, 2009: Слободан Реметић, *Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект)*. Књижевност, и језик, година LX, број 2. Београд, 205-230.
- Тешић, 1977: Милосав Тешић, *Говор Љештанског*. Српски дијалектолошки зборник, књ. 22. Београд, 159-328 (са картом).
- Хирт, 1903: Н. Hirt, *Der ikawische Dialekt im Konigreich Serbien*. Wien (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historischen Classe CXLVI), V Abh, 1-56.
- Цвијић, 1922: Јован Цвијић, *Метанастазичка кретања. Њихови узроци и последице*. Српски етнографски зборник. Београд: књ. 24, стр. 8, 96 (са картом).

Slobodan Remetic

LINGUISTIC AND DIALECTOLOGICAL INTERFERENCE AND RELIGION

(Summary)

It is well known that the interference had played important role in the formation of the Serbo-Croatian dialectological complex. Its border lines, and especially so called migrations vernaculars, have inside them deep traces of the neighboring (non) Slavic languages and dialects. On the other side, the immense migration processes within the Serbo-Croatian dialectological mosaic had been mixed or bought in touch the carriers of the different speaking idioms. It is rather well known fact that the vernacular of the population settled in one region earlier, has larger impact to the vernacular of the new-settlers, although the vice versa process is not to be underestimated. The special attention attracts the issue of destiny of the vernacular of the immigrants whose carriers in the new settlement areas had found themselves in the different religious surroundings. The conclusion that the religious differences have been presenting serious obstacles to the leveling of speech had been based on the very reach research corpus. The latest research has shown that this obstacle, at least not in the all areas, has not ever been thus strong to prevent the acceptance of the speaking values of the neighbours who follow the different religion. In the vernaculars of Serbs living in eastern and central Bosnia, that obstacle had presented itself just in cases when it was backed up by the linguistic reasons, reasons of the serious structural value.

Key words: language periphery, migrationinterference, obstacleslevelingspeech, religion, structural factors and interference.